

Hledání reflexivního pohybu v myšlení československého poststalinismu

**Jan Mervart – Jiří Růžička: „Rehabilitovat Marxe!“
Československá stranická inteligence a myšlení poststalinické
modernity**

Praha, Nakladatelství Lidových novin 2021. 324 s.

Reflexe myšlení, kultury a politických událostí šedesátých let 20. století v Československu dlouhodobě osciluje v odborné debatě i populárních narativech mezi pozicemi fenoménu, fetiše či problému, s nímž je potřeba se vypořádat. Vedle první republiky, jež se dlouhodobě těší oblibě v současných diskurzích (neo)liberalismu, se tak šedesátá léta stala obdobím, ke kterému se lze především z levicových pozic nostalgicky vztahovat jako k období nenaplněných nadějí a zárodků snad i částečně uskutečněné utopie. Vyhnout se těmto klíši a zároveň zůstat věrný ambici rehabilitovat československý marxismus jako originální a stále aktuální intelektuální projekt proto vyžaduje jistou dávku zrady čtenářských očekávání, jež však může mít pro další veřejnou debatu osvěžující efekt. Přesně tento typ zrady nás v dobrém slova smyslu očekává v knížce „Rehabilitovat Marxe!“ Československá stranická inteligence a myšlení poststalinické modernity, již v loňském roce publikovala autorská dvojice Jan Mervart a Jiří Růžička v Nakladatelství Lidových novin.

Mervart a Růžička vymezují svůj okruh zájmu termínem „poststalinismus“, jímž označují soubor myšlenkových proudů (neboli – řečeno jejich slovníkem – „epistemické pole“), který souvisí s kritickou recepcí stalinismu po XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1956 a dominuje československé intelektuální scéně až do konce šedesátých let minulého století. Autoři se ovšem vyhýbají generalizujícím narativům a upozorňují, že předmětem jejich zájmu je výlučně myšlení stranických intelektuálů a intelektuálek jakožto klíčových aktérů a akterek reflexivního pohybu, jenž je ve vymezení poststalinismu pro ně stěžejní – jestliže byl totiž stalinismus dle autorů specifickou verzí „organizované modernity“ (což je termín, který si vypůjčují od Petera Wagnera, s. 12–13),¹ pak poststalinismus představuje jeho rozvinutí do sebereflexivní podoby, která napravuje deficity své předchozí verze, a snaží se tak o důslednější realizaci modernizačního projektu.

Právě tato výchozí pozice pak autory vede k pozitivnímu vymezení poststalinismu, jenž pro ně není jenom přechodnou fází mezi stalinismem a normalizací, ale svébytným obdobím s vlastní vnitřní strukturou, dynamikou, a především způso-

1 Všechny stránkové odkazy v textu se vztahují k recenzované publikaci.

bem kladení filosofických otázek. Pro poststalinismus je typické vědomí historicity jakožto produktivní dějinnosti vlastní dobovému myšlení („vytváření tendencí a kapacit k vlastní seberestrukturalizaci“, s. 37). S tím se pojí také zmnožení legitimních historických a epistemických aktérů, jež rozbilo pro stalinismus příznačný monopol komunistické strany na vědění i jednání. Další mýtus, který Mervart s Růžičkou hned na počátku studie vyvrací, je představa o poststalinismu jako období, jež se odvrací od projektu socialismu směrem k liberálním hodnotám nebo západní kultuře. Naopak: autoři demonstrují, že socialismus i marxismus byly akceptovány jako sdílená podmínka celého poststalinického epistemického pole a dialog se západním myšlením i demokratizačními tendencemi byl v první řadě prostředkem tohoto základního sebereflexivního pohybu poststalinické modernity.

Výše zmíněnému zmnožení epistemických aktérů odpovídá i rozčlenění poststalinického myšlení do vzájemně provázaných proudů. Autoři ve většině kapitol strukturují celé epistemické pole do tří klastrů, jimiž v jejich podání jsou: dialektický determinismus, marxistický humanismus a technooptimismus. Motivace tohoto členění vychází částečně z nevole vytvářet jednoduché interpretační dichotomie, ke kterým by sklouzávala například snaha o vměstnání celého epistemického pole do spektra rozpínajícího se mezi humanismem a technooptimismem, což by přisuzovalo klíčovou společenskou roli v dalším emancipačním úsilí buďto kultuře, nebo vědě a technice. Jak autoři ukazují, tato dichotomie by nejen zastínila styčné body obou směrů (marxističtí humanisté chápali praxi jakožto předmětnou činnost, jež nemůže existovat bez mediace nástroje, a technooptimisté nebyli ani zdaleka negativně vymezení vůči kultuře), ale vedla by rovněž k marginalizaci některých zajímavých proudů marxistické teorie, jež by nezapadaly do této jednoduché šablony, jelikož primárně usilovaly o řešení problémů na jiné úrovni abstrakce (zde je řeč např. o dialektických deterministech, v čele s Josefem Cibulkou, kteří promýšleli hlavně systémové a metodologické aspekty pojmů „zákonitosti“ a „změny“).

Tato triadická struktura poststalinického epistemického pole se sice ukazuje jako plně funkční zejména v první a čtvrté kapitole studie – „Reálná struktura“ a „Myslet revoluci“ –, ale zároveň se jeví jako trochu těžkopádná v debatách o poststalinické koncepci subjektivity (kapitola „Hledání nové subjektivity“) a do ústraní úplně ustupuje v jinak pozoruhodné kapitole „Mezi lidovostí a národem“, v níž autoři přesunují svou pozornost od obecných konceptuálních debat k neotřelé analýze poststalinického vztahování se k pojmům českého lidu a národa a vyvracejí oblíbenou představu o poststalinistech jako individualistech bouřících se proti kolektivizujícím narativům „dědka Nejedlého“ (s. 132). Tento deficit je však možné ospravedlnit tím, že metoda interpretace historického materiálu, jíž se autoři přidržují, by neměla podlehnout tendenci vytvořit takovou systematizaci, jež by byla konzistentnější, než umožňuje sám zkoumaný materiál.

Autoři se v celé studii snaží vytáhnout do popředí řadu méně známých figur poststalinického myšlení, např. již zmiňovaného Cibulku, ale také Vítězslava Gar-

davského, či Milana Machovce, jenž inspiroval dialog s křesťanskou etikou a metafyzikou, nebo Irenu Dubskou a Helenu Klímovou, které otevíraly feministické perspektivy na tehdejší maskulinní a patriarchální intelektuální scéně. Kompenzují tím místy reduktivní vlny zájmu o výrazné postavy poststalinismu, jakými byli Karel Kosík nebo Radovan Richta, a nabízí nám v konečném důsledku plastickou mapu celého epistemického pole. Tím také problematizují možnost jednoznačné charakterizace poststalinismu – ať už jako vyznačujícího se silnou tendencí k humanistickému myšlení, nebo zájmem o kybernetiku.

Autorům se v publikaci daří definovat také klíčové nedostatky poststalinismu jako celku. Ty nacházejí zejména v absenci debat o třídní a genderové nerovnosti (s. 204–215), nebo v suprematistickém přemýšlení o vztahu československého socialismu ke krajinám globálního Jihu, s čímž se pojí i pro poststalinismus typický univerzalistický diskurz „obecného lidství“ (s. 199–204). V tomto ohledu je zajímavý postřeh autorů, že „laskavý humanismus“ poststalinické éry se v mnoha případech nechtěně měnil ve svůj opak – co mělo být emancipačně pokrokové, se stávalo přinejmenším tradicionalistické“ (s. 214). Tyto nedostatky byly symptomem neschopnosti poststalinického myšlení formulovat konkrétní pozitivní vizi politického programu, jež by překonávala leninské pojetí politiky. Namísto toho bylo její pojetí buď neleninské a nejasné zároveň, nebo bylo leninské, ale pořád nejasné. Poststalinické myšlení zklamává také místy až nekritickým vyzvedáváním role intelektuála.

I přes tyto deficity lze souhlasit s podstatným hodnocením autorů, že československý marxismus lze považovat za svébytnou formu myšlení (s. 216). Právě tento závěr je nakonec nejdůležitějším přínosem celé práce – dává nám možnost kriticky navázat na poststalinismus obdobným způsobem, jakým tato intelektuální tradice překonávala zásadní deficity stalinismu. Tato možnost aktualizace kontur reflexivního pohybu poststalinismu v dnešní době ale zůstává v knize pouze naznačena.

Kromě nezvládnuté redakce textu a nepovedené grafické úpravy (která text „shazuje“ na úroveň preformátovaného Google dokumentu) proto hlavní nedostatek knihy spatřuji právě v chybějícím explicitním sdělení, proč takováto studie vychází právě nyní. Z celého textu i početných referencí je patrné, že kniha navazuje na současnou debatu mezi badateli a badatelkami, takže celý počín by snad bylo možné částečně vztáhnout i ke společenské náladě počínající třetí dekády 21. století v České republice. Vzorce stalinistického myšlení, které poststalinští autoři a autorky překonávali, se totiž v některých směrech až nápadně podobají strnulým vzorcům myšlení pozdního liberalismu, jemuž chybí analytický i mobilizační aparát umožňující řešení ekologické krize, přetrvávající rasové a genderové nerovnosti nebo měnících se geopolitických reálií. Samozřejmě není pochyb o tom, že v některých ohledech poststalinští myslitelé a myslitelky nenabídli podstatná řešení, a dokonce se podíleli na reprodukci vzorců zmíněných nerovností (jak ostatně sami autoři recenzované studie pečlivě dokládají). Není nicméně možné se ubránit dojmu, že tím, co se poststalinickému myšlení opravdu povedlo, byl hluboký refle-

xivní pohyb, který byl typický otevřeností k neortodoxním myšlenkovým rámcům a formulování originálních pozic věrných lokálnímu intelektuálnímu vývoji (namísto přebírání intelektuálních trendů „z druhé ruky“). Právě takovýto reflexivní pohyb je gestem, na které je dnes možné navázat.

I přesto, že autoři publikace „*Rehabilitovat Marxe!*“ to otevřeně nedeklarují, knihu je nakonec možné číst jako výzvu určenou dnešním intelektuálům a intelektuálkám působícím na území bývalého Československa – jako volání po zopakování reflexivního pohybu, který by konstituoval silné, autonomní a bohaté epistemické pole, tentokrát ovšem nikoliv v situaci upadajícího stalinského modelu státního socialismu, ale již v éře globálního kapitalismu. Možná že dnes nepotřebujeme nové Masaryky, Patočky ani Havly, ale nové Cibulky, Dubské, Kosíky a Kalivody.

Lukáš Likavčan

Global Perspective on Society Postdoctoral Fellow
Faculty of Arts and Sciences, NYU Shanghai
lukas.likavcan@nyu.edu

Zákon a demokracie v řecké filosofii

Jakub Jínek (ed.): The Rule of the People and the Rule of Law in Classical Greek Thought

Filosofický časopis, 69, 2021, mimořádné číslo 2. 143 s.

Jakub Jínek je editorem pozoruhodného souboru textů věnovaných klíčovými konceptům politické a právní filosofie, jmenovitě vládě lidu a vládě práva (zákona), které v současnosti tvoří jádro politické teorie demokracie. Jejich původ v antické tradici ovšem poukazuje na složitější vztahy mezi nimi i napětí v jejich interpretaci, což je poznání, které může obohatit současnou diskuse o demokracii a úskalích, jimž musí čelit. Všech sedm článků, které tu nalezneme, bylo původně prezentováno na konferenci, která byla uspořádána Univerzitou Pardubice v květnu 2019 jakožto 19. výroční setkání mezinárodní výzkumné organizace Collegium Politicum. Recenzovaná publikace je plodem této mezinárodní spolupráce.

Jak už se dá odvodit ze samého názvu tohoto mimořádného čísla, jedná se o různá pojednání a odborné rozborů týkající se vztahu mezi vládou práva a vlád-